

מאורות

אורות ישראל
מכללת אקדמית לחינוך

מייסודן של מכללת מורשת יעקב
ומכללת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ברכת חכם הרזים, על איזה סודות מדובר?

תנו רבנן: הוואה אוכלוסי ישראל אומר: ברוך חכם הרזים. שאין דעתם דומה זה לזה, ואין פרצופיהן דומים זה לזה (בבלי, ברכות, נח ע"א).

ברייאתא זו מלמדת שיש לברך ברכה מיוחדת בשעה שאדם רואה לפניו "אוכלוסי", קרי קיבוץ המוני של בני אדם. אולם הגמרא אינה מסבירה בבירור מה עניינה ומהותה של הברכה. העיון בדברי הראשונים והאחרונים מגלה תפישות שונות בנידון, כמו גם הסברים שונים לטיבו של השבח הכלול במילים "חכם הרזים".

רש"י (ד"ה "חכם הרזים") כותב שהקב"ה מכונה בברכה זו בשם "חכם הרזים" משום שהוא "היודע מה שבלב כל אלו". כלומר עניינה של הברכה, לדעת רש"י, היא לשבח את גדולת הבורא וחכמתו, שלו נגלו כל תעלומות. גדולתו זו של הבורא מומחשת היטב שעה שרואה האדם לנגד עיניו ים גדול של פרצופים הנבדלים זה מזה, ונוצר בכך שהבורא המשגיח על כל בראיו מכיר לפרטי פרטים את צפונות לבותיהם ואת הרזים הגנוזים במחשבת לבם של כל אחד ואחד.

לעומת דברי רש"י, אחרים פירשו את עניינה של הברכה בדרך שונה לחלוטין תוך הדגשת פרט הלכתי נוסף המבואר בהמשך הגמרא. לפיו, ברכה זו אינה נאמרת בכל כינוס המוני, אלא רק כאשר האדם צופה על קיבוץ המונה שישים ריבוא איש.

מספר מדויק זה, כמספר יוצאי מצרים מקבלי התורה, מוביל למחשבה שברכה זו אינה מתייחסת לידיעת מחשבותיהם הנסתרות של בני אדם, ושבחיה של החכמה האלוקית הוא על כך שרזי הבריאה גלויים לפניו יתברך. אולם, אם זו עניינה של הברכה, מדוע היא נאמרת דווקא בהתאסף יחד מספר מדויק זה?

המהרש"א (בחינושי אגדות, ברכות נח ע"א, ד"ה "חכם הרזים") כותב כי במספר שישים ריבוא כלולות כל דעות בני האדם: "שעל כן נתנה התורה לסי' רבוא במדבר, להיות התורה כלולה מכל דעה וחכמה [...] כי אי אפשר שיהיה עוד דעת אחרת על שישים רבוא". כשאדם רואה אספה המונית זו נגד עיניו הוא פונה בשבח לבורא עולם שהשכיל לכלול את כל הדעות האלו בתורתו: "שע"כ נתנה התורה לסי' רבוא במדבר להיות התורה כלולה מכל דעה וחכמה ואין להוסיף עליה". רב הגוניות הבולטת כל כך בהתקבץ יחד שישים ריבוא נפשות ישראל היא המדגישה את גדולת חכמת הבורא הכוללת את כולם.

בדרך דומה צעד המאירי, אלא שלידו כוונת הברכה אינה לומר כי חכמת הבורא כוללת את כל החכמה האנושית, אלא להדגיש שכוח חכמתו יתברך נעלית ונישאת מעל ומעבר למכלול החכמה האנושית כולה.

המאירי מסביר שברכת "חכם הרזים" מיוסדת על ההנחה שהחכמה האנושית מפורזת בין בני האדם שדעותיהם שונות זו מזו, והתקהלות של ציבור המונה שישים ריבוא איש כאחד מסמלת את שלמות החכמה האנושית, שבהתקבץ יחד מספר זה, הרי "שכל הסודות והחכמות נודעות בין כלם". ברכה זו נאמרת שעה שאדם עומד מול קהל גדול זה, משום שעניינה של הברכה לתת שבח לבורא העולם שחכמתו מתנשאת מעל ומעבר לחכמת בני האדם כולם, ולו נגלו גם רזי הבריאה הכמוסים והטמונים מעין השכל האנושי: "שהכוונה אצלם ב'חכם הרזים' שכל הסודות והחכמות נודעות בין כלם, ומצד שיש דברים

נמנעים מהשגת השכל האנושי אמר ברוך חכם הרזים". מעניין לבחון כיצד כל אחת משתי השיטות הללו מתמודדת עם דעה נוספת המוזכרת בהמשך הגמרא, ולפיו יש מקום לברך ברכה זו אף בשעה שאדם נפגש עם חכם מופלג יחיד במינו.

בהתאם לכיוון המובע בפירושו המובא לעיל, מסביר המאירי שההיגיון לברך ברכה זו בשעת המפגש עם החכם המופלג ה"שלם בכל החכמות ובכל הסודות", הוא שהמפגש עם גדולתו המופלגת מחייב להזכיר את גבולות החכמה האנושית ביחס לחכמה האלוקית שאין לה סוף ותכלית.

אולם כיצד תוסבר דעה זו לאור הסברו של רש"י למהותה ולעניינה של הברכה? אם עניינה של הברכה לשבח את הבורא היודע ומכיר את הסודות הצפונים בלבותיהם של כל בני האדם, מה טעם לומר ברכה זו בשעה שנפגש אדם עם חכם גדול ומופלג?

הרמב"ן מסביר שהברכה נאמרת בשעה שאדם נפגש עם החכם המופלג לא כשבח לחכמתו של הבורא, אלא כשבח על חכמתו של אותו חכם שאף בפניו נגלו הרזים והסודות. המדובר הוא, חכם גדול שנכללו בו כל הדעות [...] שאין ברכת חכם הרזים אלא מן הטעם המפורש בגמרא לפי שאין דעותיהם דומות והקב"ה יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי [...] לפיכך אמר להם שראוי לברך ברכה זו על חכם גדול שהוא כללי בכל הדעות ובכל החכמות (רמב"ן, מלחמות ה', ברכות מד ע"א, מדפי הרי"ף).

יש להציע, שמא זוהי הסיבה לכך שדעה זו לא הובאה להלכה ברי"ף ובעקבותיו ברמב"ם, שכן כיצד ניתן לשבח בני אדם בשבח שהוא מיוחד לבורא עולם?!

והנה, על אף שברכה זו נפסקה להלכה בשולחן ערוך (אורח חיים, סימן רכז, סעיף ה), כבר העיר הרב צבי שלוש שנוסח הברכה אינו מובא במרבית סידורי התפילה העתיקים, ולהשערתי הדבר נובע מכך "שלא שכיח לראות בבת אחת שישים רבוא אנשים" (הרב צבי א' שלוש, "לבירור ברכת 'חכם הרזים'", שמעתין 69, עמ' 33–39).

עם שיבתנו לציון מי ייתן ונזכה לראות בחידוש ברכה זו בעת העלייה לרגל לעיר קדשנו ותפארתנו!

הרב יצחק רונס

מרצה בתכנית בני הישיבות

פרשת בהר

מכה עוברת, מילה נשאת

תאמר, מי יודע אם נתכוונתי לרעה? לכך נאמר ויראת מאלוקיך, היודע מחשבות הוא יודע.

דיבורים מתוקים בחוץ וחמוצים בתוך הבית

נמשיך בדרך זו ונבחן מה מקובל אצל בני אדם רבים, לעומת הדירוג המוסרי שקובעת תורתנו. נתבונן היכן אדם נחמד יותר – בבית או מחוץ לו? תופעה ידועה היא שבחברה, בעבודה ובבית הכנסת אדם שומר על איכות דיבור מסוימת. יש מילים וביטויים שהוא לא יאמר גם כשהוא כועס. ואילו בבית, כלפי אשתו או ילדיו, הוא "ידבר חופשי", ובחלל האוויר יישמעו מילים שלעולם לא היה משמיע מחוץ לארבעת קירות ביתו. יתרה מזו, פעמים רבות כל ה"קיסור" שהצטבר בנפשו של אדם במשך היום, מקבל פורקן ושחרור בביתו, ובני ביתו "זוכים" להתפרצויות ולכעסים ללא עוול בכפם.

במבט של התורה האמת הפוכה לחלוטין. היחס לבן הזוג מוצב במקום הראשון, וקודם במעלה ליחס כלפי החברה. הרף המוסרי הגבוה אמור להיות מכוון קודם כל לבית. כלפי כמה אנשים התחייבת במסמך חתום ובקניין שתכבד אותם ולא תפגע בהם? כלפי אחת ויחידה – אשתך. חז"ל חייבו כל גבר המתחתן לכתוב כתובה, ובה אנו כותבים כיום: "ואנא אוקיר ואזון ואפרנס". לא רק שאדאג למזון ופרנסה, אלא קודם כל אדאג להוקיר ולכבד את אשתך.

"אמר רב: לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה, אונאתה קרובה" (בבא מציעא נט, א). הדגש בחז"ל הוא להזהר בעיקר לא לפגוע במילים קשות באשתו. דבר נפלא למדנו ממשפט קצר זה, ואותו שמעתי מפי הרב יצחק יודייקין. בלבו של הגבר יכולה לקנן הרגשה שאם דמעתה של אשתו מצויה, היינו שהיא בוכה בקלות – זו בעיה שלה! היא רגישה מדי בעיניו; כל דבר מזלזל ממנה דמעות. כנגד מחשבה זו אומרים חכמינו: "מתוך שדמעתה מצויה – אונאתה קרובה". הדמעות מלמדות שהיא באמת נפגעה. ריבוי הדמעות יכול ללמד רק שהאשה רגישה יותר מהגבר ונדרש להתייחס אליה ביתר עדינות, כמו אל כלי זכוכית יקר. על כן, לעולם הצד הפוגע הוא שצריך לפייס את הצד הנפגע.

הרב יונתן דון-יחייא

תלמיד בקמפוס רחובות ורב מושב הזורעים

בלבו של כל אחד מאתנו יש סולם מוסרי המגדיר אילו מעשים נחשבים למוסריים, אילו מעשים מוצבים בקצה השני ונחשבים "מעבר לקו האדום", והרבה דרגות ביניים בין שני הקצוות. אחת החלוקות הנפוצות היא בין מעשים לדיבורים. האם החברה הדתית מתייחסת לאדם המדבר לשון הרע באותה חומרה שניתנת לאדם הנתפס ברמאות כספית או בגנבה? ודאי שלא. כולנו יודעים שלשון הרע וכן מילים פוגעניות אסורות מן התורה, ובכל זאת האדם המדבר לא מאבד את מעמדו הטוב ואפילו את הגדרתו כ"איש שמים" ו"מקפיד במצוות" בגלל שהרשה לעצמו לפגוע בשני. מה שאין כן באדם שגנב, הנתפס מאותו רגע בעיני החברה באופן שלילי ביותר.

כלומר, מעשה שלילי נתפס כחמור יותר מאשר דיבור שלילי. הונאה ממונית נחשבת לדבר פלילי ואילו פגיעה בדיבור, אפילו תהא משפילה, נתפסת ככל היותר כאינה ראויה. אחד התירושים המקובלים שילדים שפגעו בדבריהם באחר אומרים, הוא: "לא עשיתי לו שום דבר, רק דיברתי".

לנענע את הסולם המוסרי שלנו

כנגד הזילות המסוימת הקיימת כלפי דיבורים, מצאה התורה דרך מעניינת לנער מעט את הסולם המוסרי המקובל ולנסות לשנות משהו בדירוג המוסרי של בני אדם. בפרשתנו מובאים שני איסורים שונים, אחד במעשים ואחד בדיבורים, בלשון זהה: "אל תזנו איש את אחיו" (ויקרא כה, יד), ולאחר שלושה פסוקים: "ולא תזנו איש את עמיתו" (כה, יז).

מהי הונאה? פגיעה בשני. על איזה סוג פגיעה מדובר? נדמה שהתורה בכוונה דימתה ככל הניתן בין שני האיסורים, ורק מתוך ההקשר אנו למדים במה מדובר. מהפסוק הראשון מוכח שמדובר ברמאות ממונית: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תזנו איש את אחיו". זוהי פגיעה בהקשר של מקח וממכר. וכך כותב רש"י על הפסוק.

על איזה פגיעה מדבר הפסוק השני, שבו נאמר: "ולא תזנו איש את עמיתו ויראת מאלהיך"? כותב רש"י:

כאן הזהיר על אונאת דברים, שלא יקניט איש את חברו; לא ישיאנו עצה שאינה הוגנת לו לפי דרכו והנאתו של יועץ. ואם

במעגלי העם היהודי שביל ישראל

עמליה צור

את רעיון שביל ישראל הגה בשנות השמונים אברהם תמיר ז"ל. תמיר גלגל את הרעיון לפתחו של אורי דביר, יו"ר הוועדה לשבילי ישראל של החברה להגנת הטבע, והתכנית יצאה לדרך. לאחר עבודה קשה שנמשכה כחמש-עשרה שנה וקבלת האישורים הנדרשים, נחנך שביל ישראל על ידי נשיא המדינה, בחג הפסח תשנ"ה (אפריל 1995).

שביל ישראל הוא נתיב הליכה ארוך שנמשך לאורך כל מדינת ישראל. אורכו כיום כ-940 קילומטר. השביל משמש עמוד שדרה לאלפי קילומטרים של שבילים מסומנים, תוך הקפדה על שמירת הטבע ואפי האזור.

אנשים מכל שכבות החברה בישראל צועדים בשביל ישראל בדרכים שונות: ברגל, באופניים או בגיפים. יש צועדים העושים את כל השביל ברצף במשך כחודש וחצי, ואחרים מטיילים בהמשכים, בכל פעם קטע אחר.

לאורכו של שביל ישראל יש אנשים רבים העונים לשם "מלאכי השביל", שם שניתן להם על ידי המטיילים עצמם. תופעה זו ייחודית למדינת ישראל. הנכונות לעזור מאפיינת את כל מלאכי השביל. הדבר בא לידי ביטוי ברשימת ה"מלאכים" באינטרנט, המלווה באמירות כמו: "כל עזרה שהיא..." בצירוף שם ומספר טלפון של ה"מלאך".

עזרת ה"מלאכים" ל"שביליסטים" מתבטאת בכל התחומים: לינה, מקלחת, אינטרנט, כביסה, או "סתם" כוס קפה, קניות, אספקת מים, חילוף במקרה הצורך, הקפצות ממקום למקום, טרמפים וכל דבר אחר הנחוץ למטיילים.

אבי נבון, "מלאך שביל" ותיק, כותב: "בחברה חומרנית וצינית כמו שלנו, רבים וטובים איבדו את הרצון (הטבעי!) לעזור. התרגשנו לגלות כי שביל ישראל מצליח להוציא את הטוב הן מהמטיילים הן מהמלאכים הקבועים והמזדמנים".

אין מאפיין אחד לקבוצת ה"מלאכים". קיימים "מלאכים" מכל גווי האוכלוסייה: צעירים ומבוגרים, דתיים וחילוניים, יהודים ובני דתות אחרות, תושבי כל צורות ההתיישבות. מה שמאפיין את כל ה"מלאכים" היא התכונה הנפלאה של "אהבת חנינם"!

לעיון נוסף

- צבי גילת, מדריך מפה לשביל ישראל. עדכון מסלולים: דני גספר, תל אביב תשס"ג
- יעקב סער ויגיל הנקין, שביל ישראל. עדכון מידע ומסלולים: דני גספר, עומר 2009
- "תולדות שביל ישראל", אתר החברה להגנת הטבע <http://www.teva.org.il/?CategoryID=279&ArticleID=448>
- שביל ישראל – הטרק של המדינה, אתר החברה להגנת הטבע <http://www.teva.org.il/?CategoryID=279&ArticleID=361>
- שביליסט – שביל ישראל מדן ועד אילת <http://www.shvilist.com>